

Mimar Sinan Külliyesi'nden Güzel Sanatlar Fakültesi'ne Yerel / Evrensel Bağlamında Bir Buluşma Projesi

Z. Ayşe Kantarcıoğlu Güngör - Kemal Kutgün Eyüpgiller

Küreselleşmenin günümüze özgü bir olgu olduğu genel bir kabuldür. Oysa, bu olguya tarihsel perspektiften bakıldığında içerdiği bileşenler ve bağlantı örgülerinin yepyeni bir keşif ya da icat olmadığı görülecektir. Kuşkusuz, günümüzün iletişim olanaklarının yoğunlaştığı ve yeryüzündeki tüm bireylere ulaşma potansiyeli olan bu olgunun boyutları, örneğin 15'inci yüzyıldakinden katbekat büyüktür. Ancak olgunun özünde yer alan etkileşim ve iletişim ağlarının ekonomik, siyasi ve kültürel sonuçları ve bundan doğan özgül yapılar, salt günümüze özgü olmamıştır.

Bu makalede, döneminde 'küreselleşme' olarak adlandırılmamış olsa da, 16'ncı yüzyılın ekonomik ve sosyokültürel etkileşim ağının hiç de küçümsenmeyecek boyutta olduğuna ve mimaride somutlanan bileşenlerine işaret ederek, yerel olarak tanımlanmış olandan evrensele uzanan gelişme çizgisi betimlenmeye ve tartışılmaya çalışılacaktır.

Örnekleme için seçilen yapıt, Sultan III. Murad'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafın-

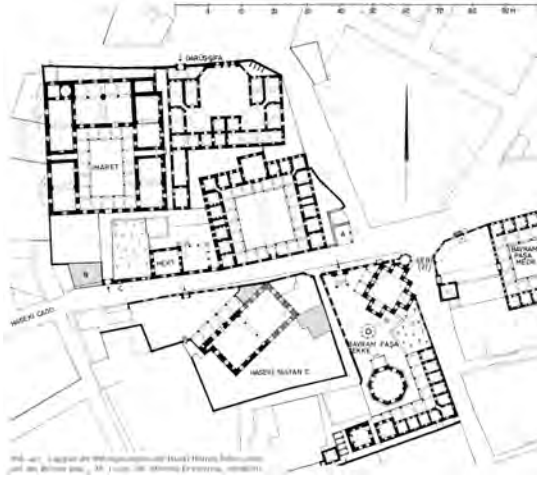

dan 1570-1579 yıllarında yaptırılmış ve Atik Valide Külliyesi olarak adlandırılmış olan yapılar topluluğudur. İstanbul/Üsküdar'da Valide-i Atik mahallesinde bulunan ve tasarımı Mimar Sinan'a ait olan bu anıtsal kompleks, Osmanlı toplumundaki kültürel bileşimin en ilginç gösterimlerinden biridir. Osmanlı tarihi, mimarlığı

Resim 1. Atik Valide Sultan Külliyesi ve Yakın Çevresinin Görüntüsü / 2006 (Coşkun Yılmaz Arşivi).

Resim 2. Atik Valide Sultan Külliyesi / Vaziyet Planı (Ali Saim Ülgen, levha 136,1951).

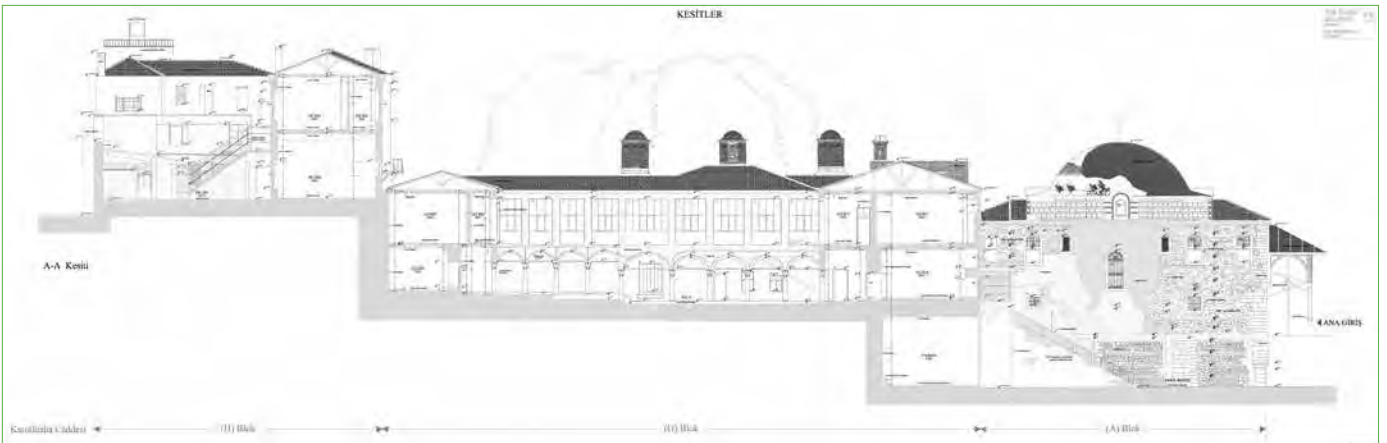
Resim 3. Haseki Sultan Külliyesi / Vaziyet Planı (Müller-Wiener, s.420).

Resim 4. Süleymaniye Külliyesi Rabi Medrese (2007).

ve sanatı üzerinde araştırma yapan ve düşünen uzmanların ortak kanısı, Külliye'nin Osmanlı klasik dönem tasarımı ile başlayan tarihinin ve kültürünün, döneminin en açık kültür alışverişi koşullarına sahip olduğu yönündedir.

Resim 5. AVK Röhlövesi / A-A Kesiti

Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada egemen olmuş, farklı kültür alanlarını içeren bir memleketler bütünüdür. “Devletin sınırları ‘*Orbis Ottomanorum*’ yani ‘Osmanlıların Dünyası’ diyebileceğimiz kavramı haklı kılacak yaygınlıktadır.”¹

Batıda bugünkü Macaristan’dan başlayan sınır çizgisi, doğuda Gürcistan’ı kapsarken, kuzeyde Ukrayna ovalarından güneyde Habeş Eyaleti’ne uzanmaktadır. Kuzey Afrika ve özellikle Balkanlar farklı kültürel odaklardır. İlber Ortaylı’nın, haklı olarak ‘tarihin son Roma İmparatorluğu’ diye betimlediği bu memleketler bütününe kültür alışverişi şaşırtıcı yoğunluktadır.

Bu bağlamda aralarındaki iletişimi sağlayan başlıca iki aktöre işaret edilebilir: **Tüccar** ve **Asker**.

Osmanlı dünyasında iletişimin aktörlerinden biri olan **tüccarların** olağanüstü rolü, açıkça bir küreselleşme faktörüdür. Tüccarların bu anlamda hayati katkısını ve belirli kentsel merkezlerin ve aralarındaki yolların ne denli zengin çeşitlilikler içerdiğini, S. Faroqhi, ‘Osmanlı Dünyası’nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak’ başlıklı kitabında rakamlarla betimler.

‘*Fondaco dei Turchi*’nin varlığına işaret ettikten sonra “Venedik’te ticaret yapan Osmanlı tüccarları, Venedik’in uluslararası çapta bir *emporium* olmasına katkıda bulundular.” derken Venedik ile kurulan kültürel bağın da altyapısını işaret eder.²

Öteki uçta, Medine’de “yedi iklimden gelmiş yetmiş bin tüccar ve hacının taşıdığı her çeşit mal bulunuyordu. .. Kentin varlıklı sakinlerinin Ankara ve Mardin’den gelen moherlerle birlikte kaşmir şallar veya Şam alacaları giydiğine” bakılırsa önemli bir tekstil ticareti vardı.³ Bir de Evliya Çelebi’nin “kentnin ondört bin sürekli sakininin ‘*kavm-i ervan*’dan (Rum halkı cemaati) olduğunu” yazdığına bakılırsa Medine’nin bir Anadolu kentine benzediği anlaşılır.

Ve tabii İstanbul, küreselleşmiş bir kenttir. İstanbul kütüphaneleri doğudan kervanlarla gelen yüzlerce kitap ve en değerli şark yazmalarıyla dolmaktadır. “İstanbul Batı’yı çekmektedir. Nitekim Kanuni’nin sevgili veziri ... İbrahim Paşa, başkente Venedik zevkini, Rönesans’ı getiren bir devlet büyüğüdür. ... onun bugün İslam Eserleri Müzesi olan ve kendisine atfedilen sarayının önüne Mohaç Seferi’nden dönerken Budin’den getirdiği Apollon, Herkül ve Diana heykel grubunu diktirdiği, tartışmalara yol açtığı için bilinmektedir.”⁴

Asker zümresine gelince, bu kesim, askeri hayatın zorunlulukları içinde ve farklı ülkelerde savaşırken çok şeyi keşfetmek, süratle öğrenmek ve uygulamalar yapmak durumundadır. Bunun çok önemli bir görme ve öğrenme aracı olduğu bellidir. Osmanlı İmparatorluğu gibi askeri bir imparatorlukta asker, döneminin tüm kültürleriyle karşılaşmaktadır. Ve ister istemez küreselleşmenin taşıyıcı ögesi olmaktadır.

Bir devşirme ve yeniçeri olarak Mimar Sinan’ın, İmparatorluk topraklarının hemen tümünü (Balkanlar, Viyana, Rodos...) görmüş olduğu bilinmektedir.

Bu nedenle onun yapıtına, döneminin dar sınırlara kapatılmış olmayan kültürel medyasının perspektifinden bakmak gerekir.

Yukarıda işaret edilen bir memleketler bütünü olan İmparatorluğu ve bir asker olarak Sinan’ın kültürel pozisyonu, onu, **evrensel/yerel** bağlamında düşünmeye yönlendirmiş olmalıdır.

Sinan’ın hemen tüm yapıtlarında karşımıza çıkan denemeci tasarım anlayışının ve programlama yaklaşımının ilginç örneklerinden biri de Atik Valide Külliyesi’nde görülmektedir.

Külliye, döneminin önemli sultan külliyelerinde, örneğin Süleymaniye Külliyesi’nde kullanılmış olan geniş kapsamlı bir programa sahiptir. Cami, medrese, tekke, darülhadis, darülkurra, sıbyan mektebi, darüşşifa, tabhane, imaret, çifte kervansaraylar ve çifte hamam yapılarından oluşan, zengin programına karşılık simetri ve aksiyaliten uzak, topoğrafyaya yerleşimiyle öne çıkan ve Osmanlı külliyesi içinde özgün bir örnek olan bir yerleştirim tasarımına sahiptir. Ölümünden önceki son yapıtında Sinan’ın yeni bir model denediğini de işaret eder (*Resim 1*).

Kompleksin özgünlüğü, çok sayıda ve farklı işlevi bir araya getirmesi ve bunları tek yapı ve grup olarak yerleşimin mevcut dokusu içinde çözümlemesindedir. Mevcut dokuya uyum konusunda diğer selatin külliyelerden farklılaşmış bir model sunar (*Resim 2*).

Diğer Sinan külliyesi ile karşılaştırdığımızda, buna en yakın model Haseki Sultan Külliyesi’dir. Burada da katı külliye geometrisinden ve tipolojisinden uzak, arazinin topoğrafyası ile uyuşan organik bir yerleşim söz konusudur (*Resim 3*).

Sinan’ın, arazinin ve çevrenin koşullarını en akılcı şekilde değerlendirerek, getirdiği özgün ve denemeci çözümlerine en iyi örneklerden bir diğeri de Süleymaniye Külliyesi’nin Salis ve Rabi medreseleridir. Süleymaniye’nin Haliç’e bakan terasının altında arazinin çok dik eğimine uya-

Resim 6. Atik Valide Külliyesi Giriş Sayvanı (2006).

Resim 7. AVK Darülhadisinden Genel Görünüş (2007).

rak denize doğru uzanan ve üst kottan girilen bu ilginç yapı grubunda, eğimli avlunun üst kotuna dershaneler yerleştirilmiş, iki yandaki hücreler önünde kademeli sofalar yapılmış, revaklar dışında dershanenin iki yanından inen merdivenler tasarlanmıştır (*Resim 4*).

Atik Valide Külliyesi de, kuzeyindeki Çavuş Deresi'ne inen yamaç üzerine yerleştirilmiştir. Fakat burada topoğrafya, örneğin Süleymaniye Külliyesi'ndekinden farklı olarak kullanılmış, kot farkları yapı içinde adeta eritilerek görsel bütünlük ve bağlantının sürdürülmesi sağlanmıştır. Külliyenin içinde dolaşırken kot farklarının hissedilmesi hemen hemen imkânsızdır (*Resim 5*).

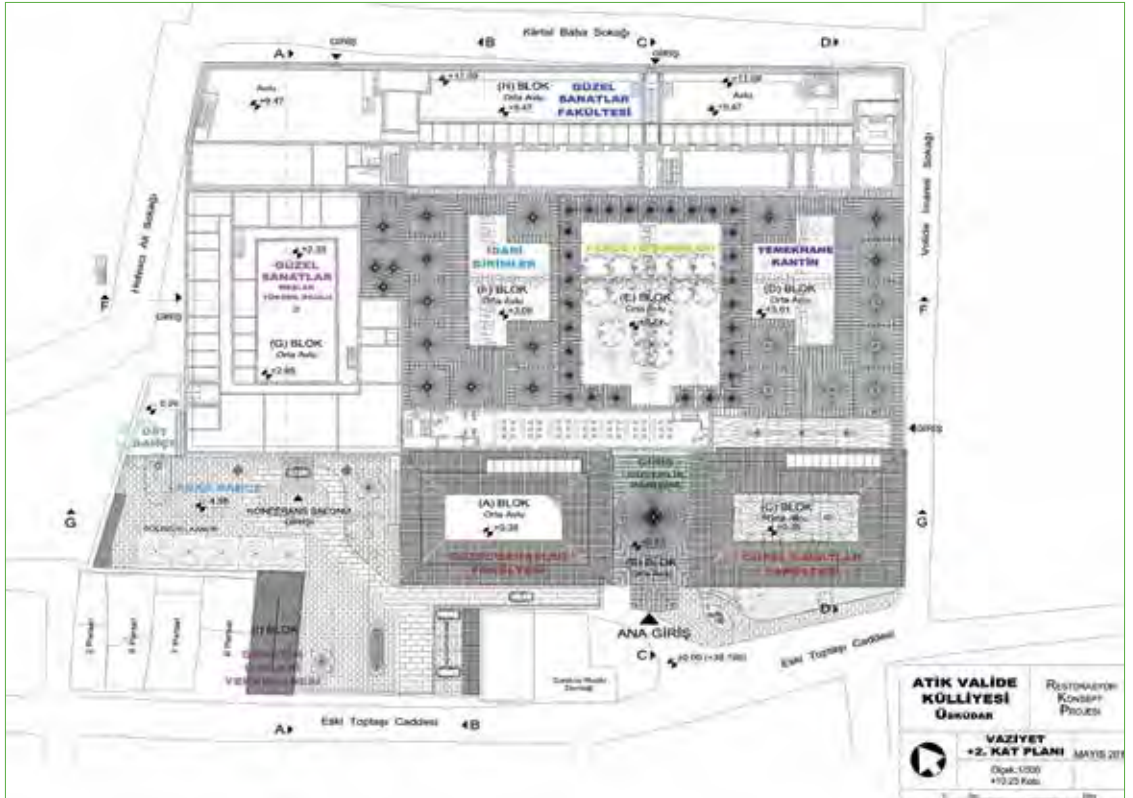
Külliyenin özgünlüğü, bu planlama ve yerleşimle sınırlı değildir. 18'inci yüzyılda Sultan II. Mahmud döneminde yapılmış olan barok ekler, yapıya daha uzak coğrafyaların çizgisini ve yerleşmiş olana döneminin küresel modelinden, barok dünyadan üslup bağlantıları getirir. Bugün kompleksle eş zamanlıymışçasına bütünlüklenen örneğin barok üsluptaki giriş sayvanı, aynı zamanda dönemi için de bir çağdaşlık etiketi oluşturur (*Resim 6*).

19'uncu yüzyıl sonunda komplekse, dönemin küreselleşmiş tekniklerinin eklendiği görülür. Ne var ki bu ve bundan sonraki ekler, küresel ve yerelle olumlu bir buluşma gerçekleştirmemiştir. Yapının bütünselliğini ve plan şemasının işleyişini ve strüktür sistemini, geri dönüşü çok kolay olmayan ve restorasyon kuramının 'reversible'

ilkesine ters düşen bir şekilde değiştirmişlerdir. Giriş taşlığının orta avluya açıldığı bölümdeki büyük kemerli geçişin kubbesi kesilmiş ve üzerine döneminin yeni tekniği olan 'volta döşeme' ile ikinci bir kat çıkılmıştır. Yine kompleksin en büyük ve özgün işlevli bölümlerinden olan darüş-şifanın mekanlarındaki ve orta avlusunu çevreleyen revakın örtü sistemi (çoğu yerde pandantifli kubbeler ve beşik tonozlar) bozularak, yine volta döşemenin kullanıldığı ikinci bir kat eklenmiştir.

20'nci yüzyılda, dönemin en yaygın yapım tekniği olan betonarmenin, kendinden öncekilerle bir diyalog kurma zahmetine girmeden kullanıldığı görülmektedir. Kendinden öncekini yadsıyan bu küresel teknik, yerel olanı adeta düşünmeksizin yok saymıştır. Tabhanenin bir bölümüne yapılan betonarme lojman, Toptaşı Cezaevi olarak kullanıldığı sırada yalnızca dış duvarları bırakılarak içi tamamen ek bir katın da eklenmesiyle betonarme bir kafes sisteme dönüştürülen ve muhdes eklerle kuşatılan darülhadis çok tipik örneklerdir (*Resim 7*).

Yaşamın küresel coğrafyaya açıldığı, bilginin ve bilgi iletişiminin hızla yükselen bir eğilim çizdiği, ekonominin ve sermayenin uluslararası bir kontrol sistemine yöneldiği günümüzde, Külliye'nin restorasyon ve yeniden işlevlendirme projesi, iki düzlemde küresel ve yerel olanı karşı karşıya getirmektedir. Biri, fonksiyonlar açısından, bir sosyal donatı kompleksi olarak döneminin en yetkin örneklerinden olan külliyenin, yine bir evrensel/küresel

Resim 8. AVK Restorasyon ve Yeniden İşlevlendirme Projesi (1. Kat Planı).

model olan sanat eğitimi kurumuna dönüştürülmesinin içerdiği ikilemdir. Diğeri ise, biçim ve tasarım olarak küresel bir vizyonla düşünüp yerel olanla bütünleşme problemidir. Kuşkusuz bu, bir zoru deneme çalışmasıdır. Bu eşsiz kompleksin özgünlüğünü zedelemeyen, özgünlüğü çağdaş sanatlar düzleminde yeniden okunur kılmak amacındaki bir proje ile denenmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Marmara Üniversitesi Rektörlüğü arasında yapılan bir protokol ile Külliye'nin camisinin güneyinde, Eski Toptaşı Caddesi, Valide İmareti Sokağı, Kartal Baba Caddesi ve Helvacı Ali Sokağı'nın çevrelediği yapı adasının üzerinde bulunan yapılarının, Üniversite'nin Güzel Sanatlar Fakültesi'nin kullanımı için 2003-2011 yılları arasında tahsis edilmiş olması ve bu çalışmanın akademik boyutu için görevlendirilmem sonucunda analitik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri sorumluluğu ve müellifliğim ile hazırlanmıştır.

Yeniden işlevlendirme projesi için Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'den ihtiyaç programı elde edilmiş ve çalışmalar bu programın gereklerinin yerine getirilmesi yönünde sürdürülmüştür. İlgili anabilim dallarının gereksinmelerinin dökümü ile belirlenen mekân büyüklükleri ile toplam alanlar ve ilgili dalın diğer dallarla bağlılığı/bağımsızlığı gibi işlevsel kriterler, tasarımın ana kararlarını belirlemiştir (*Resim 8*).

Bu doğrultuda, anabilim dallarına gerekli büyüklüklerin sağlanarak, yapı birimlerine olabildiğince bağımsız yerleştirilebilmesi ve bu yapı gruplarında yerleşmelerini sağlayacak bir mimari çözüme ulaşılabilmektedir.

Kompleksin mekânsal dağılımının ritmini ve ana şemalarla ulaşılan birlikteliği kaybetmeden yeniden çeşitlendirmek, mimari restorasyondan grafiğe uzanan farklılık gereklerini ilk tasarımın birleştirici sürecini gözeterik yenilemek, yeniden kullanım projesinin temel ilkesi olmuştur. ■

Z. Ayşe Kantarcioğlu Güngör,

Y. Mimar, İTÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Doktora Öğrencisi

Kemal Kutgün Eyüpgiller,

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

Anahtar Kelimeler: Atik Valide, yerel/evrensel, küreselleşme, Mimar Sinan, Osmanlı Mimarisi, çağdaş sanat.

Notlar

1. **Ortaylı**, İlber, 2006. Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, s.22, İstanbul.

2. **Faroqhi**, **Surahiya**, 2003. Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (Çev: Gül Ç. Güven ve Özgür Türesay), Yapı Kredi Yayınları, s.21, İstanbul.

3. **Faroqhi**, 2003, s. 80.

4. **Ortaylı**, 2006, s.20.

Kaynaklar

Ed: **Bayram**, **Sadi**, 1988. Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Faroqhi, **Surahiya**, 2003. Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak, (Çev: Gül Ç. Güven ve Özgür Türesay), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kuban, **Doğan**, Aralık 1997. Sinan'ın Sanatı ve Selimiye, s. , Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kuban, **Doğan**, 1958. Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekan Teşekkülü (Rönesansla bir mukayese), *Doçentlik Tezi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Güven Basım ve Yayınevi, İstanbul.

Kuran, **Aptullah**, Ekim 1986. Mimar Sinan, "II. Selim ve Başkadını Nurbanu Sultan'ın Yaptırdığı Külliye", IV. Bölüm, s.175-191, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Müller-Wiener, **Wolfgang**, 1977. Bildlexikon zur Topographie İstanbuls, 'Eski Valide Camii', s.387, 401-404, 409, 421, 424, 431, 461, 465, 481, 484, 491, (Deutsches Archäologisches Institut) Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen.

Ortaylı, İlber, 2006. Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, İstanbul.

From Mimar Sinan Complex to the Faculty of Fine Arts A Meeting Project in the Context of Vernacular/Global Globalization is generally acknowledged as a present day phenomenon. Yet, when viewed from a historical perspective, it is seen that its network of components and associations is not a recent discovery or invention. This paper aims at describing the development trend, from what has been defined as local to global pointing to the fact that the economic and socio-cultural interaction network of the 16th century, which was of a extent not to be underestimated, though it was not labeled as globalization at the time, and those components of globalization that have materialized in architecture.

The edifice we have selected as an example is the building complex called the Atik Valide Complex commissioned by Sultan Murad III's mother Nurbanu Valide Sultan and built in 1570-1579. This monumental complex designed by Architect Sinan and located in the Valide-Atik neighborhood in Üsküdar, İstanbul, is one of the most interesting displays of the cultural composition of Ottoman society.

Two main actors provide the interaction among these cultures:

Merchants and the Military.

The extraordinary role of the merchants who are one of the main actors of communications in the Ottoman world is clearly a factor of globalization.

As for the military, in a military state like the Ottoman Empire the soldiers came into contact with all the cultures of the period and inevitably became the transporting element of globalization.

We know that, as a recruit and a janissary, Architect Sinan had seen almost all the territories of the Empire.

The cultural aspect of the Empire, a union of countries as pointed above, and the position of Sinan as a janissary must have led him to think in a local / global context.

In today's world, where living has opened up to global geography, information and information communications is a rising trend and economy and capital is directed to a supranational control system, the project for the transformation of the complex brings the global and the local face to face on two different levels.